

KENTSEL EKOLOJİK KURAM

Rana AKDİŞ*

ÖZET

Bu yazıda mekansal ayrımlaşma ve kentsel büyümeyi ilk kez ele alan ekolojik kuram tartışılmıştır. Kuramın değerlendirmesi kent sosyologları R. Park, R.D. Mc Kenzie ve E. Burgess'in çalışmaları doğrultusunda ele alınmıştır. Sonuç olarak ise kurama yönelik eleştiriler yer almaktadır.

SUMMARY

The ecologic theory in which spatial segregation and urban growth has firstly introduced is analysed here. The evaluation of the theory is made through the studies of R. Park, R.D. Mc Kenzie and E. Burgess. Finally the criticism is made in a broader manner.

KENTSEL EKOLOJİK KURAM

Kentleşme yazınında kentlerin sosyo-ekonomik yapısı ve mekansal gelişiminin çeşitli kuramlar doğrultusunda ele alındığı görülmektedir¹. Bu kuramlardan ilki modern sanayi kentinde, kentsel büyüme ve mekansal ayrımlaşma sorununu açıklamayı amaçlayan kentsel ekolojik kuramdır. Söz konusu kuramın

* Dr.; U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1 Kentlerin sosyo-ekonomik yapısını ele alan çeşitli kuramların karşılaştırmalı analizi için bakınız; Saunders (1981).

geliştiği toplumsal çerçeve, etkilendiği kuramlar ve kurama yöneltilen eleştiriler, bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

Kentsel ekoloji sistemli olarak kenti inceleyen ilk kuramdır. Bu kuram içinde insan topluluklarının çevreye uyumu sorgulanmaktadır. Başka bir deyişle kentsel ekoloji bireylerin ve kurumların fiziksel dağılım, yerleşim ve örgütlenme biçimlerini analiz etmektedir². Kentsel ekolojinin temel varsayımı nüfus topluluğunun örgütlenme sağlayarak çevresel uyumu kolaylaştıracadığı şeklindedir. Nüfus örgütlenmesi içinde yer alan bireyler birbirleriyle ortak yaşam ilişkisi ile varolmaktadırlar. Kentsel ekolojik kuramın kentleşme yazını içindeki önemi kentsel mekan tanımlama çabalarından kaynaklanmaktadır. Daha sonra çeşitli kuramlar içinde ele alınan kentsel mekan tanımlamaları ilk kez ekolojik kuram içinde geliştirilmiştir. Ekolojik kuramı geliştiren ilk kent sosyologları R. Park, Mc Kenzie ve E. Burgess kavramsal çerçevelerini oluştururken çeşitli kuram ve düşünürlerden etkilenmişlerdir. R. Park kentsel ekoloji disiplini geliştirirken, Comte, Spencer, W.I. Thomas, Darwin, Durkheim gibi birçok düşünürden etkilenmiştir. Bunlardan ikisi özellikle önemlidir; Park Darwin'den kuramsal çatıyı, Durkheim'in yöntemini almıştır. Durkheim etkisini birey-toplum arasındaki ilişkide bulmak mümkündür, R. Park insanın dünyaya tutkuları, iğgüdüleri ve kontrolsüz istekleri ile geldiğini ve uygarlığın insanın ilkel güdülerini dengelemek için gerekli olduğunu belirtmektedir. Bireysel özgürlük ve sosyal kontrol arasındaki gerilim Park'ın kavramlaştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Kentler bir yandan aile, köy ve kilise tarafından sağlanan birliğin bozulmasıyla her türlü düşünceinin peşine takılma tehlikesi taşıyan yđınların istila ettiği mekanlar olarak tanımlanırken diğer yandan farklı bir sosyal örgütlenmenin kurulacadığı alanlar olarak ifade edilmektedir³. İnsan doğası ve toplumsal kısıtlamalar sürekli karşılaştırılmış, bir toplumsal örgütlenmenin ikisini de taşıması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle R. Park'ın kavramlaştırmasında kentsel oluşumların kökenine inmek mümkün olacaktır. Park kentin doğal ve değişmeyen güçlerin etkisiyle oluştuğunu vurgulamakta ve kentleri insan doğasının bir ürünü olarak algılamaktadır. Ona göre kent içinde çöküntü alanlarını, gettoları kaldırmak, insanın iğgüdülerini yok etmekle eř anlamlıdır.

R. Park'ın kentsel ekolojiyi oluştururken dayandığı görüşlerin ifade edilmesi yazının girişinde belirtilen, ekolojik kuramın nasıl bir toplumsal çerçevede geliştiği sorusunu da yanıtlamaktadır, Buna göre ekolojik kuram içinde kentsel analiz yapılırken rekabetçi bir ekonomik yapının hakimiyeti görölmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi R. Park'ın kuramsal çatısının oluşumunda Darwin etkili biyolojik anolojiler önemli bir yer tutmaktadır⁴. Darwin'in yaklaşımında esas olan, yaşama ağı verilen bir süreç içinde bütün organizmalar-

2 Hawley (1971: 10).

3 Saunders (1981: 50-51).

4 Yörükan (1970: 57).

rın kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Çeşitli bitki ve hayvan türlerinin karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğu yaşama ağında aynı yerde yaşamak zorunda kalan canlı varlıklar birbirleriyle mücadele ve yarışmaya girişirler. Bunun sonucunda hakimiyet ilişkisine göre yer seçerler. Park'ın katkısı aynı sürecin insan topluluklarında da yer aldığı belirtilmesidir.

R. Park'ın geliştirdiği kentsel ekolojinin araştırma birimi tanımlı coğrafi ve kültürel yaşama yeri içinde bulunan insanların oluşturduğu yerleşme gruplarıdır. Park'a göre kentteki mekansal ilişkileri açıklayan kavram hakimiyet kavramıdır. Darwin'den alıntı yapan Park; her yaşam grubu içinde bir ya da daha fazla hakim tür olduğunu belirtmektedir. Örneğin, bir bitki topluluğunda bu hakimiyet genel olarak farklı türlerin ışık için yapmış oldukları uğraşın sonucudur. Işık bitkilerin temel gereksinimi olduğu için yerleşme grubu içinde hakim olan bitki en uzun boylu bitkidir. Onun altında kendini daha az ışığa göre ayarlanmış olan bitki türleri vardır. İnsan yerleşmelerinde benzer bir şekilde sanayi ve ticaret hakimdir. Kent merkezine yönelik baskı yüksek rantlı bir değer yaratmakta bu da kentin diğer bölgelerindeki rantları etkilemektedir. Sanayi ve ticaret yerleşmelerinin yer seçme için verdikleri uğraş uzun dönemde ana kentsel gelişme çizgisini çizmektedir. Hakimiyet ilkesi kentin genel ekolojik dokusunu tanımlamakta ve kentsel alanların birbiri ile işlevsel ilişkisinin altını çizmektedir.

R. Park'ın kavramlaştırmasında bireylerin ırk, kültür ve ekonomik statü gibi nedenlerle bir arada yaşamaları sonucu oluşan kentsel birimler doğal alanlar olarak adlandırılmaktadır⁵. Doğal sözcüğünün burada kullanılmasının nedeni, düzensiz bir rekabet ve çatışma ortamının ürünü olmasıdır. Amaçlı bir tasarım ya da planlama sonucu ortaya çıkmamaktadır. Kent mekanı yerleşmeler, lüks konut alanları ve sanayi bölgeleri doğal alanlar olarak tanımlanır.

Kentsel ekolojik kuramı açıklarken yapılması gerekenlerden biri de ekolojik süreçlerin anlatımıdır. Burada kentsel ekolojik kurama R. Mc Kenzie'nin katkıları söz konusudur⁶.

EKOLOJİK SÜREÇLER

Ekolojik birimler arasında kentsel gelişme dinamiğini sağlayan temel süreçler; yoğunlaşma (concentration) -merkezileşme (centralization) ayrışma (segregation) - istila-ardıllık (invasion-succession) olarak tanımlanır.

Mc Kenzie bunların temel ekolojik süreçler olduğunu ancak bu süreçlerin içinde karşıt yönde işleyen ya da ikame edici ara süreçlerin de bulunduğunu belirtmektedir⁷.

5 Gist and Fava (1969: 147-148).

6 Park, Burgess, Mc Kenzie (1967: 120).

7 Burgess (1925: 167-169).

Söz konusu süreçleri kısaca şöyle açıklamak mümkündür. *Yoğunlaşma*: Aynı işleve sahip birimlerin aynı mekanda yoğunlaşması eğilimi, *merkezileşme*: Kentsel işlevlerin farklılaşması sonucu denetim ve örgütlenmenin merkezileşmesi eğilimi, *ayrınlaşma*: Aynı işleve sahip ekolojik birimlerin aynı mekanda toplanması eğilimi sonucu olarak birbirinden ayrılmış alanların ortaya çıkma süreci, *istila-ardıllık* daha önce belli bir işleve sahip olan ekolojik birim içinde yeni bir işlevin gelmesi sonucu eski işlevin başka bir alana kayarak yeni işleve bırakması süreci olarak tanımlanır⁸. Mc Kenzie bu süreçler içinde kentsel alan kullanımını değiştiren istila ve ardıllık üzerinde durmuştur. Mc Kenzie istila ve ardıllığı ortaya çıkartan koşulları şu şekilde özetlemiştir:

- Kentsel ulaşım akslarında ortaya çıkan değişiklik,
- Kentin belirli bölgelerinde fiziksel eskime olması,
- Kentte önemli ticaret aktiviteleri, yol, köprü vb. yaratılarak çekim odaklarının yaratılması,
- Yeni bir sanayi türünün ortaya çıkışı ya da mevcut sanayi örgütlenmelerinin yokoluşu,
- Gelir dağılımı vb. gibi iktisadi alanda yapılan temel değişiklikler, kentsel mekanda söz konusu süreçlerin görülmesinde etkili olmaktadır⁹.

Kentsel ekolojik kuramda ekolojik süreçlerin açıklanmasından sonra kuramsal çerçevenin mekansal uyarlamasını gerçekleştiren Burgess katkularından söz edilmesi gereklidir.

BURGESS VE MEKANSAL BOYUT

R. Park'ın kentsel ekolojiyi geliştirirken dayandığı orjinal hipotezleri biyotik varolma duygusundan kaynaklanmaktadır. Ancak Burgess bunu işlevsel hale getirmiştir. Burgess'in tek merkezli daireler kuramı rekabetçi bir iktisadi sistemin işleyişini simgelemektedir. Hakim olan merkezi iş bölgesidir. Burgess kentsel büyüme sürecini ortak merkezli daireler ile açıklamaktadır. İlk daire merkezi iş ve ticaret bölgesidir. Bunu geçiş bölgesi olarak da tanımlanan bölge izlemektedir. Burada çöküntü bölgesi (slum) yer almaktadır. Bu alanlar yoksulluk ve hastalık ile çevrelenmiştir¹⁰. İkinci bölgede işçi konutları yer almaktadır. Bundan sonra üst gelir grubunun yaşadığı bölge gelmektedir.

Burgess oluşturduğu kuramsal çerçevesi Chicago'ya uyarlamıştır. Burgess ortak merkeze daireler kuramının ideal tip olarak ele alınmasının gerektiğini, ne

8 Köksal (1986: 25).

9 Kentsel ekolojik kuramda ekolojik süreçlerin detaylı açıklanması için bakınız; Akdiş (1990: 13-16).

10 Çöküntü bölgelerinin çeşitli kent kuramlarında analizi için bakınız; Akdiş (1990: 8-53).

Chicago'ya ne de başka bir kente bire bir uyum sağlamanın mümkün olmadığını belirtmiştir¹¹.

Ekolojik Kuramın Değerlendirilmesi

Ekolojik kuramın genel bir değerlendirmesi yapıldığında ilk olmanın sağladığı olumlu ve olumsuz yönlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Kenti sistematik olarak ele alan ilk kuram oluşu kent biliminde kullanılan çöküntü bölgesi, getto, lüks konut gibi kimi tanımların ilk kez kuram çerçevesinde yapılmasını mümkün kılmıştır.

Ekolojik kurama yöneltilen eleştirilen geniş ve dar anlamda olmak üzere gruplanabilir. Geniş anlamda ekolojistlere yöneltilen eleştiri Manuel Castells tarafından yapılmaktadır. Castells'e göre ekolojistlerin analizinde süreç yoktur. Statik bir yapı hakimdir. Kent içinde yer alan çöküntü bölgeleri, gettolar iyileştirilemez alanlar olarak tanımlanmaktadır. Ekolojistler kapitalist yapının işleyişinde ortaya çıkan kentsel mekânı değişmez alan olarak tanımlamışlardır. Ekolojistler kent sorunlarını ele alış çerçeveleri açısından eleştirilmişlerdir.

Ekolojik kurama yapılan diğer eleştiriler ise kent mekânının oluşumunda kültürel faktörlerin yeterince önemsenmediği yolundadır. Kentsel ekolojiye kültürel faktörlerin yeterince yer vermediği için temel eleştirilerden biri Firey tarafından yapılmıştır. Firey insanlar ve kurumların mekân üzerindeki dağılımının ekonomik değişkenlerle de belirlendiğini belirtmiştir¹².

Sonuç olarak, Park, Burgess, Mc Kenzie tarafından geliştirilen ekolojik kuramın kentbilim kavramlarını ilk kez tanımlaması nedeniyle önemli olduğu söylenebilir. Ne var ki kentte mevcut mekansal yapının değişmez olarak tanımlaması kurama yönelik eleştirileri yoğunlaştırmıştır.

KAYNAKLAR

- Akdiş, R.: Kent Kuramları İçinde Çöküntü Bölgeleri Analizi: Bursa-Reyhan Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1990.
- Burgess, E. (ed): The Urban Community, The University of Chicago Press, 1925
- Bogue, D.J. (ed): The Basic Writings of Ernest Burgess, University of Chicago Press, 1974.
- Gist and Fava: Urban Society, Thomas Crowell Company, New York, 1969.
- Hawley, A.: Urban Society, An Ecological Approach, Ronald Press Company, New York, 1971.

11 Bogue (ed) (1974: 100-101).

12 Saunders (1981: 56).

- Köksal, S.:** Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler, Teknokrafik Matbaacılık A. Ş., İstanbul, 1986.
- Park, R.E., Burgess, E.W. and Mc Kenzie, R.D.:** The City, University of Chicago Press, 1967.
- Saunders, U.:** Social Theory of the Urban Question, Hutchinson University Library, 1981.